

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Денисенка Анатолія Вячеславовича
«ТЕОЛОГІЯ ВИЗВОЛЕННЯ: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
зі спеціальності 09.00.14 – богослов'я

Теологія визволення є водночас важливим соціальним феноменом, новітнім своєрідним варіантом теоретичного осмислення філософії соціального протесту і помітним явищем сучасної теологічної думки. Причому теологічна іпостась теології визволення є визначальною, оскільки саме вона дає пояснення на ті її іпостасі, які спостерігаємо у соціальній реальності та соціально-філософській теорії. Таким чином, здійснене Анатолієм Денисенком дослідження має передусім значущість для розвитку богослов'я, але також і для тих наук, які вивчають сучасні суспільні процеси – політології, релігієзнавства, економічної науки тощо, а також – для сучасної соціальної філософії. Крім того, що це дослідження імовірно є наразі найбільш масштабним і глибоким серед вітчизняних розробок теми теології визволення, для нього також характерні непоодинокі узагальнення, які матимуть несумнівний інтерес і для закордонних філософів, теологів та інших науковців-дослідників сучасного суспільства і сучасної релігії.

Як фахівець із соціальної філософії, вбачаю у розкритті цієї теми дисертантом доведення значної філософської складової у богослов'ї і зокрема – соціально-філософської методології, термінологічно-понятійного апарату та проблематики. Філософія є не просто підручним інструментом у розв'язанні теологічних чи богословських проблем – самі ці проблеми значною мірою є філософічними, а тому непоодинокі перетини між богослов'ям і соціальною філософією є не частими винятками, а симптоматичними проявами внутрішнього нерозривного взаємозв'язку між богословсько-теологічними феноменами та їх соціальною значущістю. Навіть у питаннях догматики неможливо залишатися суто у рамках

богослов'я чи теології – сам їх предмет для його повного і адекватного розкриття потребує збереження постійного його осмислення з філософських позицій. Дана дисертація є черговим наочним прикладом справедливості такого судження.

Теологія визволення виникла не як винахід окремого богослова чи теолога, не як результат кількох релігійних інсайтів – хоча це у її історії також є і має незамінну і несумнівну велику значущість. З іншого боку, теологія визволення не є просто результатом сміливого витлумачення переєствлення, з ближчим до латини аналогом «трансубстанціації» (рос. – пресуществления) на широкому суспільному матеріалі. Це не просто спроба побачити Божий промисел і Божественну місію у наших повсякденних справах. Тим більше це не спроба мирські завдання видати за релігійну справу – наприклад, надати християнську «обгортку» марксистському завданню революційного перетворення капіталістичного суспільства на комуністичне. Хоча це все так чи інакше, більше чи менше також у теології визволення присутнє. Але все ж теологія визволення безумовно не є прагненням встановити рай на Землі, але лише прагненням відновити чистоту і свіжість звучання істини християнства. Дисертант чітко і послідовно доводить пріоритетність саме теологічної сутності теології визволення, її пріоритетності при розгляді будь-яких аспектів її функціонування – теоретичних і практичних, соціальних і психологічних, політичних і економічних тощо.

Звертаючись до питання про чіткість концепції даної дисертації, слід зауважити, що сформульована автором мета дослідження, а саме – здійснення всебічного критичного аналізу світоглядних, богословських та еклезіологічних особливостей феномену латиноамериканської теології визволення – є актуальною та значущою як для вітчизняної, так і для світової науки. Для досягнення цієї мети автор сформулював завдання, виконання яких зумовило структуру дисертаційного дослідження та мало своїм

закономірним результатом формулювання положень, які були винесені дисертантом на захист і які мають безсумнівні ознаки наукової новизни.

На наш погляд, дисертаційне дослідження Анатолія Денисенка має низку сильних сторін, на яких варто зупинитися окремо.

У першому розділі свого дослідження дисертант зосереджує увагу на аналізі методологічних і богословських передумов виникнення і розвитку теології визволення. Має певну евристичну цінність та елементи новизни виокремлення ним у якості основних таких передумов тих, які винесені для розгляду у перші чотири параграфи цього розділу: нова політична теологія, контекстуальна христологія і наратив Виходу, герменевтика теології визволення Густаво Гутьєрреса, епістемологічні та соціальні постулати марксизму. Підбивши підсумки цього розгляду, автор переходить у останньому параграфі до аналізу стану дослідження теології визволення у вітчизняній науці. Результатом цих розвідок стало чітке визначення дисертантом предмету свого дослідження та його методології.

У другому розділі свого дослідження «Латиноамериканська теологія визволення: контекст, ключові представники та основні ідеї» дисертант аналізує ті об'єктивні передумови, з яких виростає, у тому числі й у режимі соціального протистояння і конфліктів, сучасна теологія визволення. У першому параграфі надзвичайно цікавим є історична і концептуальна реконструкція автором одночасного впливу на формування теології визволення у Латинській Америці змін у католицизмі і впливу ідей протестантської теології. Ключова думка другого розділу пов'язана з виокремленням основної ідеї теології визволення, як її подає Густаво Гутьєрес: «бідність є наслідком дії деструктивних духовних сил, тобто гріховності, яка розглядається не як індивідуальна, приватна або внутрішня реальність, а як соціальний та історичний факт, наслідок відсутності братерства та любові у відносинах між людьми. Відповідно, шлях спасіння трактується не як особисте прощення гріхів, а як протест проти зла, який включає в себе політичне, антропологічне та духовне визволення. Теологія

визволення інтерпретує сотеріологію в історичному ключі – спасіння має справу з Божою дією в історії й означає радикальне перетворення не тільки приватного життя, а й всієї структури суспільства» (с. 192-193). Дисертант вказує на те, що базовими для прийняття такої позиції стали новітні на той час зміни у соціальній доктрині католицької церкви.

Особливо значущим для вирішення основних завдань дисертаційного дослідження і багатим на елементи новизни є його третій розділ. Тут дисертант власне і виконує основне завдання своєї роботи, для якого попередні розділи були підготовкою основ. Зокрема, він аналізує критику теології визволення з позицій радикально ортодоксального витлумачення позиції католицької церкви – як наявність, так і відсутність підстав для закидів. Дисертант вдається як до аналізу догматів, так і до врахування інших чинників цієї критик, що дає можливість йому надати їй більш об'єктивну оцінку

В усій своїй роботі дисертант широко звертається до проблематики ролі церкви в наявних соціальних конфліктах, оцінює її місію змінювати суспільство на краще. З одного боку, це неминуче виглядає як спроба виправдання теології визволення, її соціально-теоретичної і соціально-практичної легітимації. З іншого боку, автор наводить філософські і богословські аргументи для такого виправдання – апелює як до розуму, так і до віри. Знаходить доводи, з якими важко сперечатися. Другий та третій параграфи останнього розділу дисертації доводять, що в умовах сучасних суспільних викликів теологія визволення має реальні перспективи для свого розвитку і подальшого утвердження у майбутньому – і не лише в Латинській Америці, але скрізь, де значна частина суспільства стикається з неприкритою соціальною несправедливістю, з одного боку, і готова до мобілізації і власних активних дій для покращення свого життя.

Дисертант звертає увагу на важливі трансформації всередині самої теології визволення у останні десятиліття: «на початку XXI століття відбувається трансформація теології визволення, поворот від марксистського

вокабуляру до демократичних принципів» (с. 4 автореферату). Втім, видається, що не можна очікувати повної відмови від цінностей марксизму, і мова йде лише про певні корективи, а не повну ревізію.

Видається важливим також наступне положення наукової новизни: «розуміння теологами визволення теології не стільки як науки про Бога, скільки як дослідження того, як ті чи інші групи людей розуміють Бога. За такого визначення, об'єктом теології виступає не Бог, а саме ті, хто конструюють знання про Бога. Представники теології визволення розробляють суб'єктивне теологічне бачення з точки зору конкретного сегменту суспільства, а точніше, з точки зору пригноблених мас цього суспільства. Таким чином, досвід теології визволення демонструє, що теологія завжди має справу з тим, як представники конкретної групи людей, яка обмежена історичним контекстом та власною ідентичністю, конструює специфічну галузь знання» (с. 4-5 автореферату).

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертації достатньо обґрунтовані завдяки використанню широкої теоретичної та емпіричної бази, адекватної методології, широкої апробації отриманих результатів на наукових конференціях. Автором чітко сформульовано об'єкт і предмет дослідження, коректно визначено його мету, для досягнення якої окреслено комплекс взаємопов'язаних наукових завдань.

Друковані праці дисертанта мають як належне теоретичне, так і несумнівне практичне значення, оскільки аналізують тему новітніх теологічних форм осмислення і практичних змін соціальності на конкретних прикладах та пропонують концептуальні моделі, придатні для застосування в Україні. Матеріали дослідження можуть слугувати основою для підготовки нормативних курсів, підручників і навчальних посібників із теології, богослов'я, соціальної філософії, політичної філософії та культурології.

Зокрема, автор всебічно аналізує критичні тексти як самої теології визволення, так і ту соціальну критику, на яку вона спирається – передусім, філософію марксизму та загальну критичну настанову християнства щодо

наявного стану справ у світі. Також значною мірою охоплена критика самої теології визволення. Увесь масив критичного мислення автором під різними кутами зору, у різних конкретних проблемних ситуаціях переосмислено як ресурс соціальної критики. Таке піднесення, причому майже завжди цілком заслужене, суспільної місії соціальної критики автором, заслуговує на більш уважне вивчення самого феномену соціальної критики.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження в цілому, слід все ж висловити кілька зауважень та побажань.

По-перше, варто було у першому розділі сконцентрувати більшу увагу на самому понятті соціальної критики, а не спиратися на нього як щось самозрозуміле. Тут варто було виокремити епістемологічні, методологічні, ціннісно-світоглядні, праксеологічні тощо аспекти соціальної критики.

По-друге, варто було спеціально позначити спільне і відмінне у секулярній соціальній критиці та соціальній критиці у рамках теології. Простежити таке порівняння за вказаними у попередньому пункті аспектами.

По-третє, по ходу самої роботи варто було чіткіше позначити підстави і засади усіх видів критики, які згадує автор, або хоча би основних із них: соціальної критики марксизму як загальної теоретичної позиції (а не лише як самопрезетації марксизму або репрезентації соціальної критики марксизму у інших авторів, нерідко критичних до марксизму), соціальної критики теології визволення як відмінної від марксизму (попри усі часткові збіги та теоретичні впливи марксизму), соціальної критики католицької ортодоксії з оперттям на Соціальну доктрину католицької церкви, викладену у відповідному Компендіумі (а не лише на погляди окремих католицьких теологів-ортодоксів чи окремі офіційні документи католицької церкви з того чи іншого питання) і уже з цих позицій виявити місця і причини незбігу цієї соціальної критики з соціальною критикою теології визволення. Можна було би хоча би в загальних рисах окреслити ще й інші можливі теоретичні позиції, з яких здійснюється соціальна критика і які вступають у полеміку з теологією визволення – постколоніальні студії, лібералізм тощо, тоді як

автор зосередив свою увагу на окремих, хоча, дійсно, доволі представницьких зразках такої критики.

По-четверте, варто було ширше залучити вітчизняних дослідників соціальної критики – як напрацювання філософів, таких як Олексій Ведров (на прикладі комунікативної філософії), Оріся Біла (Гачко) (на прикладі філософії Мішеля Фуко) тощо, так і досвід марксистських практиків соціальної критики, зокрема представлений у виданні «Спільне: журнал соціальної критики».

При цьому слід зазначити, що висловлені зауваження і побажання не заперечують актуальність, новизну, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи в цілому і не піддають сумніву наукову цінність дослідницької праці дисертанта.

В цілому ж дисертація Анатолія Вячеславовича Денисенка є цілком оригінальним, глибоким і доказовим, а також завершеним науковим дослідженням, в якому отримано нові наукові результати, які в сукупності дають підстави стверджувати, що мету дисертації – здійснення всебічного критичного аналізу світоглядних, богословських та еклезіологічних особливостей феномену латиноамериканської теології визволення – успішно досягнуто. Такі результати отримано у результаті дослідницької роботи, яка є богословськи-теологічною за своєю методологією, понятійним апаратом та засобами доведення. Відповідно, у дисертації вперше у вітчизняній науці оприявлено цілу низку положень західних представників теології визволення та її дослідників. Також автором здійснено масштабні і концептуальні узагальнення здобутків, досягнутих раніше іншими дослідниками щодо зазначеної проблематики, на основі цього дисертант розвиває один з важливих напрямів сучасного богослов'я – а саме дослідження соціально-прагматичних аспектів теорії і практики сучасної теології – на прикладі теології визволення. Зміст автореферату дисертаційної роботи Анатолія Денисенка є тотожним основним положенням її рукопису.

Подана до захисту дисертація Анатолія Вячеславовича Денисенка «Теологія визволення: критичний аналіз» виконана на належно високому теоретичному і методологічному рівнях, відповідає вимогам пп. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами), а її автор цілком заслуговує присудження йому наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри теоретичної і практичної філософії
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

М.І. Бойченко

